

Інна Кукліна

Вчений секретар Національного музею народної архітектури та побуту України

e-mail: kuklina_im@ukr.net | orcid.org/0009-0000-0773-4427

Inna Kuklina

Academic Secretary of the National Museum of Folk Architecture and Folkways of Ukraine

АКАДЕМІК ПЕТРО ТИМОФІЙОВИЧ ТРОНЬКО:

СЛУЖІННЯ УКРАЇНІ
ДОВЖИНОЮ В ЖИТТЯ

ACADEMICIAN PETRO TYMOFIIOVYCH TRONKO:

A LIFETIME OF SERVICE
TO UKRAINE

DOI: 10.31500/2309-7752.20.2024.337885 | УДК 008:930.85(477):94(477)“19/20”+92Тронько П.Т.

Анотація. Статтю присвячено огляду діяльності академіка НАН України, Героя України, видатного науковця та державного діяча Петра Тронька, чий зусилля в галузі науки, державного будівництва та охорони пам'яток стали важливим внеском в розвиток української культури та національної ідентичності. Особистість П. Тронька в дослідженні постає як приклад видатного організатора та ідейного керівника в науковій і культурній сферах, результати діяльності якого продовжують впливати на розвиток України дотепер.

Ключові слова: пам'яткоохоронна справа, національна ідея, громадська діяльність, розбудова музеїв та розвиток краєзнавства України.

Abstract. The article is devoted to the review of the activities of Full Member of the National Academy of Sciences of Ukraine, Hero of Ukraine, prominent scholar and statesman Petro Tronko, whose efforts in the field of science, state building and monument protection have made an important contribution to the development of Ukrainian culture and national identity. The personality of Petro Tronko is presented in the study as an example of an outstanding organizer and ideological leader in the scientific and cultural spheres, whose results continue to influence the development of Ukraine to this day.

Keywords: monument protection, national idea, public activity, development of museums and local history of Ukraine.

12 липня 2025 року виповниться 110 років від дня народження Петра Тимофійовича Тронька (1915–2011) — історика, краєзнавця, пам'яткоохоронця, організатора музейної справи, громадського діяча, академіка Національної академії наук України, Героя України.

П. Тронько — славний син українського народу, великий патріот, який протягом життя служив батьківщині та зробив значний внесок у розбудову нашої держави. Він народився 1915 року в слобожанському селі, в бідній родині. За таких умов йому не варто було сподіватися на легку долю й життєві гаразди. Це був час, коли майбутнє людини було непередбачуваним і залежало більше від подій навколо, ніж від неї самої. Доля малого П. Тронька була типовою для дітей 1920-х років: раннє сирітство й передчасна доросла відповідальність. Однак хлопцеві вистачало сил і насаги вчитися, читати, слухати розповіді старих людей про минувшину. Можна припустити,

що саме тоді й почав формуватися в нього аналітичний розум історика, який здатен виокремити важливе й доленосне серед іншого. Крім того, П. Тронько мав особливий хист легко знаходити спільну мову з різними людьми, а також умів якісно робити будь-яку справу. А ще він мав чисту віру у світле майбутнє, яке чекало попереду, і в те, що варто самому ставати будівничим нового життя. У ті часи цей шлях проходив через комсомол і партію. З роками змінювалися оцінки подій, але не змінювалися ставлення до життя й основні моральні орієнтири П. Тронька, його людяність, чесність, відповідальність і критичність щодо себе.

Після праці на шахті доля скерувала П. Тронька до освіти. 1932 року, закінчивши Богодухівські вчительські курси, він почав працювати в школі. Час голодомору позначився на його біографії чорною смугою смутку. 1937 року П. Тронька висунули на комсомольську роботу. Він став директором дитячого будинку

в Лебедині (Сумщина), а потім — першим секретарем Сумського обкому ЛКСМУ. Згодом П. Тронько обіймав керівні посади в Станіславському обкомі, був депутатом до Народних зборів Західної України.

Відчуття, що суне щось страшне, примусило П. Тронька закінчити Єйську військову школу морських льотчиків. На початку війни П. Тронько не бачив іншого шляху, як піти на фронт: Південно-Західний, Сталінградський, Південний, IV Український... Молодий політрук зблизька побачив горе, яке принесла війна цивільному населенню, пізнав біль від смерті друзів на полях бойовища.

1943 року розпочався новий етап у кар'єрі П. Тронька. Його відкликали з фронту до Києва. Понівечені святині, зруйновані вулиці й будинки історичного міста викликали жах і прагнення стати на захист. П. Тронько очолив молодь, яка прибувала до столиці України, щоб почати відбудову. Як талановитий організатор він став одним із керівників комсомолу й розпочав партійну роботу. Імовірно, у цей час прийшло розуміння необхідності захисту пам'яток та історичних цінностей, з яких проростало коріння нації.

1947 року виникла небезпека підозри у «вільнодумстві». Тогочасне республіканське керівництво на чолі з Кагановичем звинуватило комсомольських ватажків у «втраті політичної пильності» і в прорахунках щодо ідеологічної роботи. Про тонкощі цього моменту можна прочитати в біографічних розвідках і у статті директора Інституту історії України НАН України академіка В. Смолія [4, с. 26]. Такі звинувачення не обіцяли нічого доброго.

Вихід було знайдено у продовженні освіти. Прагнення займатися наукою сформувалося і стало фундаментом для майбутнього. 1948 року П. Тронько закінчив історичний факультет Київського університету імені Тараса Шевченка. 1948 року в заідеологізованій Академії суспільних наук при ЦК ВКП(б) йому пощастило набратися знань і досвіду від талановитих істориків-дослідників того періоду. Серед багатьох цікавих тем для дослідження П. Тронько обрав історію Другої світової війни, а саме — визначення місця й ролі українців у цій війні. Для цього було зібрано великий масив фактів з першоджерел та від свідків подій. Тепер, у час російської навали, ці матеріали мають незаперечне історичне значення, бо всупереч демагогії диктаторів доводять факти героїзму українців у той час.

За радянських часів доля людини з активною життєвою позицією могла бути типовою: комсомолец, комуніст, керівник. П. Троньку судилося йти

особливими шляхами: 1947–1990 роки — депутат Верховної Ради УРСР; 1951 рік — учений ступінь кандидата історичних наук; березень 1978 року — обрання академіком і віцепрезидентом Академії наук УРСР; 1994 рік — звання професора.

Від 10 березня 1961 року до 3 квітня 1978 року П. Тронько працював заступником голови Ради Міністрів Української РСР. Під його увагою та відповідальністю перебувала вся гуманітарна сфера країни: освіта, наука, культура, охорона здоров'я. Не дивно, що в цих галузях П. Тронько залишив після себе чимало добрих і важливих справ. Варто зазначити, що дослідники, які вивчали життєвий шлях академіка, підкреслювали той факт, що практично кожна справа, якою він опікувався, мала особливий український дух. Учителем за своєю суттю, П. Тронько був впевнений, що побудувати нове суспільство можна лише завдяки освіті і культурі. Він керував оргкомітетами масштабних проєктів та заходів: 1962 рік — голова Головної редколегії з підготовки багатотомного видання «Історія міст і сіл Української РСР»; 1965 рік — керівник делегації Української РСР на XX сесії Генеральної Асамблеї ООН; 1967 рік — керівник делегації УРСР на Всесвітній виставці «Експо-67» (Монреаль, Канада); член республіканських комітетів із підготовки ювілеїв І. Котляревського, Г. Сковороди, Т. Шевченка, Лесі Українки, В. Стефаника, О. Довженка тощо.

У 1971 році П. Тронько — голова оргкомітету з приготування й проведення Республіканського фестивалю самодіяльного мистецтва, а також керівник творчих делегацій від України на фестивалях у країнах «близького зарубіжжя», на яких світові відкривалася унікальна у своїй самобутності українська культура. Театральні й філармонійні колективи, хори, ансамблі й солісти ставали відкриттями для інших республік завдяки декадам та фестивалям 1970–1990-х років — завдяки їм українські митці ставали зірками союзного масштабу.

У Києві з'явилася цікава традиція проводити звітні концерти художньої самодіяльності областей України. Такого розвитку народної творчості ще не знала республіка. Для П. Тронька було великою радістю бачити плоди своєї організаторської праці й турботи про розвиток самодіяльного народного мистецтва.

Протягом 1967–1988 років П. Тронько був головою Правління Українського товариства охорони пам'яток історії та культури (УТОПІК). Це був особливий час для української історії та культури. Щодо піклування про музеї та пам'ятки, які на той час уже існували, багато написали в наукових роботах сучасники

академіка. Але окрему увагу привертають заповідники та музеї, що мали особливе національно-ідейне спрямування й відбулися під особистим патронатом П. Тронька.

«18 серпня 1965 року заступник голови Ради міністрів України Петро Тронько разом з секретарем ЦК Андрієм Скабою звернулись з листом до Центрального Комітету КПУ, в якому констатували, що широко відомі події героїчного минулого запорізького козацтва на Запорізькій Січі... до цього часу увічнені вкрай незадовільно.

Більше того, місця і пам'ятки давнини, зв'язані з історією запорізького козацтва, які повинні охоронятися державою, майже повністю зруйновані... З метою увічнення історичних подій, зв'язаних з українським козацтвом... автори доповідної записки пропонували утворити в місті Запоріжжі на о. Велика Хортиця державний історико-культурний заповідник з тематичним садово-декоративним парком і музеєм-панорамою» [2, с. 58]. 6 лютого 2025 року генеральний директор Національного заповідника «Хортиця» В. Шевченко у своєму виступі під час круглого столу в Національному музеї народної архітектури та побуту України зазначив: якби проєкт заповідника «Хортиця», який омріяв П. Тронько, відбувся, то схожого на нього за рівнем реалізації національно-патріотичної ідеї не було б не лише в Україні, а й далеко поза її межами. У тематико-експозиційному плані заповідника належну увагу було приділено висвітленню героїзму українського козацтва, а також формам господарювання і соціальних відносин на Запорізькій Січі. Було заплановано побудувати: ядро Січі (центральної фортецю, церкву, курені); вали Сагайдачного (реконструйовані залишки укріплень, створених під керівництвом П. Сагайдачного); сторожову вежу; запорізький табір (рухома фортеця); запорізький зимівник (хутір із господарськими будівлями); запорізький гард (спеціальну споруду на річках для риболовлі); ретраншементи (систему фортифікаційних споруд); гавань та верф; кладовища запорізьких козаків. Також було заплановано спорудити 10-метрову скульптуру «Запорозькі козаки в дозорі».

Але все закінчилося тим, що Політбюро ЦК КПУ рішенням від 25 жовтня 1973 року «перепрофілювало» унікальний меморіальний комплекс на ординарну філію Запорізького краєзнавчого музею, а П. Троньку вказали на допущену неорганізованість у роботі з виконання постанови ЦК КПУ та незадовільне керівництво і свавільність. Це було найм'якше з можливих покарань... [2, с. 60].

Часом доводиться чути, що П. Троньку було нескладно робити такі справи, перебуваючи на одній із високих посад у партійній номенклатурі радянської України. Але в цьому контексті не згадується про те, що діяльність політика постійно знаходилася під наглядом спецслужб. Проєкти, пов'язані з історією чи культурою України, перебували під особливо прискіпливим наглядом. У Меморіальному музеї академіка П. Тронька, що міститься в експозиції «Українське село другої половини ХХ століття» Національного музею народної архітектури та побуту України, є низка експонатів, що розкривають це питання. Наприклад, копії доносів чи документів під грифом «таємно». Чого тільки вартий «колега» Маланчук, який, за словами самого П. Тронька, був куратором від Суслова і постійно звітував про роботу підопічного в Москву.

Біографічні матеріали, видані науковцями на початку ХХІ століття, дають змогу говорити про невгамований характер діяча і достатню кількість матеріалів радянського періоду, що «компрометують» П. Тронька з огляду на його «ідеологічну орієнтацію».

1969 року УТОПІК підтримав і організував дослідження Чигирин, Суботова і Холодного Яру. Результатом цього став висновок про необхідність проведення ширших археологічних та історичних досліджень Богданових земель. Незважаючи на регламенти щодо таких рішень, П. Тронько виніс на засідання президії УТОПІК питання про виділення коштів для проведення археологічних досліджень, реставрації церкви Мотронинського монастиря, встановлення пам'ятних знаків.

На Богдановій горі в Чигирині піднявся величний пам'ятник Богдану Хмельницькому, що могло поставити хрест на кар'єрі П. Тронька. Але врятувала подія — декада російської літератури, під час якої відкрили скульптуру, про що написали в газеті «Правда».

Особливий розум, досвід, вміння аргументувати те чи інше рішення допомагали П. Троньку знаходити однодумців і переконувати опонентів. У такий спосіб у 1970-х роках, за часів «розквіту» радянської антинаціональної диктатури, метою якої була втрата унікальних рис націй і злиття їх у єдиний «радянський народ», з легкої руки П. Тронька українці, попри все, отримали заповідник «Хортиця», багатотомне видання «Історія міст і сіл Української РСР», Державний музей народної архітектури та побуту Української РСР, святкування дня народження та вшанування пам'яті Тараса Шевченка (і не лише в Україні), відзначення ювілейних дат та заснування музеїв визначних діячів української історії та культури тощо.

Музеї під відкритим небом, зокрема і столичний, стали місцем презентацій і популяризації народних ремесел і традицій. Народні умільці щороку приїздили на музейні етнографічні ярмарки. Згодом було започатковано також і виставки-продажі виробів народного мистецтва на Андріївському узвозі в Києві. Працівники київського скансену під час науково-пошукових експедицій нерідко знаходили самобутніх майстрів, поповнюючи їхніми виробами фондову колекцію музею та запрошуючи їх для проведення майстеркласів. Серед них — добре відомі сьогодні видатні майстри Іван Бойко, Олександра Великодна, Уляна Кот, Гурій Огієнко, Гаврило Пошивайло, Марія Примаченко, Марія Руденко, Олександра Селюченко, Іван Сухий, Михайло Тарасенко, Михайло Царенко та багато інших [2].

Крім великих проєктів, П. Тронько опікувався долею талановитих митців. Серед тих, кому пощастило особисто відчувати його увагу, можна назвати родину Миколи Глуценка, Дмитра Гнатюка, Олесь Гончара, Михайла Дерегуса, Тріо Маренич, Євгенію Мірошніченко, Василя Непійпиво, Бориса Олійника, Софію Ротару, Наталію Ужвій та багатьох інших. Кар'єрі і визнання цих діячів культури великою мірою посприяла увага, а іноді й заступництво з боку П. Тронька.

Особлива позиція голови УТОПІК П. Тронька щодо справ у пам'яткоохоронній сфері почала дратувати політичне керівництво республіки. Межею стало протистояння в питанні «швидкісного методу» реставрації Успенського собору Києво-Печерської лаври. П. Тронько був проти, бо покладався на думку археологів та істориків, які передбачали ризики руйнування залишків стін. П. Тронько був непохитний. І рішення не забарилося — після наклепу в газеті «Советская культура» (який практично одразу був спростований) та «порад від серйозних людей» П. Тронька було звільнено з посади голови УТОПІК.

Як досвідчений організатор масштабних проєктів, П. Тронько виробив низку вимог до людей, з якими працював: компетентність, ерудованість, дисциплінованість, відданість роботі, ініціативність, а також вміння спілкуватися з низовими ланками. «Не замикайся в собі, не думай, що твої дії непомічені знизу» — таке ставлення до роботи сформувало велику довіру до політика.

У перелік проєктів, які очолював П. Тронько, варто додати такі: голова Головної редколегії науково-документальних серій книг «Звід пам'яток історії та культури України» (енциклопедичне видання) та «Реабілітовані історією», головний редактор інформаційно-методичного бюлетеня, пізніше — журналу «Пам'ятки

України», голова правління Всеукраїнського фонду відтворення видатних пам'яток історико-архітектурної спадщини ім. Олесь Гончара, голова Національної спілки краєзнавців України [3].

За головування П. Тронька Всеукраїнський фонд відтворення видатних пам'яток історико-архітектурної спадщини ім. Олесь Гончара опікувався відродженням знищеного радянськими варварами Свято-Михайлівського Золотоверхого монастиря в Києві (перебудова у 1997–1998 роках) і низки пам'яток в інших містах України.

Під опікою П. Тронька Національна спілка краєзнавців України відродилася й отримала новий статус, були розпочаті актуальні дослідження, видано важливі монографії з питань теорії і практики історичного краєзнавства, зокрема колективну монографію «Репресоване краєзнавство», відновилося видання журналу «Краєзнавство», проводилися всеукраїнські краєзнавчі конференції.

З ініціативи наукової та творчої інтелігенції та за активної підтримки П. Тронька було підписано Постанову Ради Міністрів Української РСР № 105 від 6 лютого 1969 року про створення тоді Державного, а нині — Національного музею народної архітектури та побуту України. Відтоді ім'я академіка П. Тронька тісно пов'язане з музеєм: академік відчував особливу відповідальність за його діяльність, часто приймав там поважних гостей. 2016 року в експозиції «Українське село другої половини ХХ століття» в будинку садиби с. Резуєнкове Валківського району Харківської області було відкрито Меморіальний музей академіка П. Тронька — так національний скансен шанує добру пам'ять свого фундатора, запрошуючи відвідувачів познайомитися з непересічною особистістю України ХХ століття, яка залишила яскравий слід в історії нашої держави й у житті багатьох людей.

У створенні виставки взяли участь родина П. Тронька (особливо донька академіка — Лариса Петрівна Тронько), яка передала до музею велику кількість унікальних експонатів з домашнього архіву; від Всеукраїнського фонду відтворення видатних пам'яток історико-архітектурної спадщини ім. Олесь Гончара надійшли документи, що стосувалися праці академіка як голови правління фонду; унікальні експонати надала також Національна спілка краєзнавців України. Актуальність таких виставок полягає в тому, що у часи соціальної та політичної кризи суспільство шукає зразки, які можуть стати переконливим доказом важливої ролі людини в житті держави. Головна думка пропонованого дослідження полягає в тому,

що ні час ні режим не змінять переконань людини, якщо вона вважає свою справу важливою.

На 6 лютого 2025 року в Національному музеї народної архітектури та побуту України заплановано круглий стіл на тему: «Постать Героя України Петра Тимофійовича Тронька. Гуманітарний дискурс до 110-річчя». Метою зустрічі стане створення організаційного комітету, який об'єднає прагнення різних організацій гідно відзначити 110-річний ювілей видатного історика, патріарха українського краєзнавства, знакового діяча пам'яткоохоронної справи академіка П. Тронька. Круглий стіл збере представників національних установ, зокрема Міністерства культури та стратегічних комунікацій України, керівників музеїв та заповідників, університетів та бібліотек, громадських організацій, видавництв та фондів, яких об'єднує ім'я П. Тронька.

Під час вшанування 110-ї річниці від дня народження Героя України П. Тронька варто скористатися можливістю й донести до молодого покоління інформацію про життя, кар'єру та знакові справи цієї унікальної особистості — академіка НАН України, фундатора національного краєзнавства, координатора музейної, архівної та пам'яткоохоронної справи. Протягом 2025 року, відповідно до спільних планів, відбуватимуться тематичні виставки та літературні читання, зустрічі з однодумцями й колегами П. Тронька. Заплановано мистецькі події, онлайн-проекти, масштабні телемости та між організаціями та установами, об'єднаними ім'ям П. Тронька, конференції та асамблеї, на яких обговорюватимуться сучасний стан та виклики в культурній та пам'яткоохоронній справі. Відбудеться присудження Премії імені академіка Петра Тронька Національної спілки краєзнавців України за вагомий внесок у справу вивчення, дослідження й популяризації історико-культурних і природних багатств рідного краю. П. Тронько щиро вірив, що «високі поняття “батьківщина”, “національна гідність” починаються саме зі знання рідного краю, історії села чи міста, вулиці, домівки, де людина народилась і виросла, де пройшло її дитинство» [1, с. 149].

Культурна спільнота України прагне бути вдячною своєму ідейному керманичу й достойно вшанувати пам'ять патріота України Петра Тимофійовича Тронька в рік його 110-річчя.

Література

1. Винокур І. С. Петро Тронько. Історичне краєзнавство: крок у нове тисячоліття (Рецензія). *Краєзнавство*. 2001. № 1–4. С. 200–202.

2. З любов'ю до України: на пошану академіка НАН України Петра Тимофійовича Тронька / упоряд.: Ю. З. Данилюк, Є. М. Скляренко. Київ: Рідний край, 1995. 262 с.

3. Удод Л. П. Т. Тронько: портрет на тлі епохи. Дніпропетровськ, 2000. 100 с.

4. Що ми залишимо нащадкам?: збірник матеріалів і документів про державну, громадську діяльність та наукову роботу академіка НАН України, Героя України Петра Тимофійовича Тронька / упоряд.: Я. В. Верменич, В. М. Іршенко. Київ: Інститут історії України НАНУ, 2008. 551 с.

References

1. Vynokur, I. S. (2001). *Petro Tronko. Istorychne kraieznavstvo: krok u nove tysyacholittia (Retsenziia)* [Petro Tronko. Local History: A Step into the New Millennium (Review)]. *Kraieznavstvo*, 1–4, 200–202 [in Ukrainian].

2. Danyliuk, Y. Z. & Skliarenko, Y. M. (Eds.) (1995). *Z liuboviu do Ukrainy: na poshanu akademika NAN Ukrainy Petra Tymofiiiovycha Tronka* [With Love for Ukraine: In Honor of Academician of the National Academy of Sciences of Ukraine Petro Tymofiiiovych Tronko]. Kyiv: Ridnyi kraj [in Ukrainian].

3. Udod, L. (2000). *P. T. Tronko: portret na tli epokhy* [P. T. Tronko: A Portrait Against the Background of an Era]. Dnipropetrovsk [in Ukrainian].

4. Vermenych, Y. V. & Irshenko, V. M. (Eds.) (2008). *Shcho my zalyshymo nashchadkam?: zbirnyk materialiv i dokumentiv pro derzhavnu, hromadsku diialnist ta naukovu robotu akademika NAN Ukrainy, Heroia Ukrainy Petra Tymofiiiovycha Tronka* [What Will We Leave to Future Generations?: A Collection of Materials and Documents on the State, Public, and Scholarly Activities of Petro Tymofiiiovych Tronko, Academician of the National Academy of Sciences of Ukraine, Hero of Ukraine]. Kyiv: Institute of the History of Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine [in Ukrainian].

Ілюстрації

1. Академік НАН України Петро Тронько
2. Курсант Сіської військової школи морських льотчиків
3. Проект скульптури «Запорозькі козаки в дозорі». Автор: В. Дубинін. 1968 рік
4. Відкриття Державного музею народної архітектури та побуту Української РСР. 1976 рік
5. Видання «Історія міст і сіл Української РСР» у Меморіальному музеї академіка П. Тронька в Національному музеї народної архітектури та побуту України
6. Круглий стіл у Національному музеї народної архітектури та побуту України 6 лютого 2025 року

Стаття надійшла до редакції 14.09.2024

Іл. 1

Іл. 2

Іл. 5

Іл. 3

Іл. 4

Іл. 6